

УДК: 94(477)“1920/1930”

О. Л. Рябченко

ЖИТЛОВІ УМОВИ СТУДЕНТІВ РАДЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ У 1920–1930-ті РОКИ

У статті на основі широкого кола джерел розглянуто проблеми забезпечення житлом студентів українських вишів протягом 1920-1930-х років. Висвітлено роль гуртожитків у повсякденності студентів, особливості та умови проживання у них. Зазначено, що протягом указанного періоду більшість студентів стикалася зі справжньою житловою кризою та побутовою невлаштованістю, що викликало справедливі скарги і спонукало навіть на рішучі дії. Питання забезпечення молоді гуртожитками і нормалізація умов проживання в них так і не були вирішені, зрушення відбулися лише наприкінці 1930-х рр.

Ключові слова: студенти, гуртожитки, житлова криза, побут, повсякденне життя, матеріальне забезпечення.

У радянській Україні соціальна політика формувалась крізь призму більшовицької класової ідеології. Для найбідніших верств населення партійні функціонери гарантували перспективи кращого життя, тож пролетарське за походженням студентство небезпідставно розраховувало на всілякі соціальні переваги й пільги в процесі навчання у вишах, у тому числі й матеріального характеру. Одержавши відрядження до інститутів, така молодь була впевнена в своєму особливому становищі і щиро сподівалася на підтримку, а особливо на стипендію та гуртожиток. Ці сподівання для багатьох виявилися нездійсненими, оскільки на потреби студентів із бюджету НКО УСРР виділялися досить незначні кошти, які, до того ж, досить часто затримувались або виплачувались частково [15, арк.7, 8].

Важливим елементом повсякденного життя студентів 1920–1930-х рр. стали гуртожитки. Характерною особливістю цього періоду було розселення студентів різних вишів у Будинках пролетарського студентства (БПС), які знаходилися під опікою комітетів покращення побуту учнів. Іншим типом студентського гуртожитку став інтернат при навчальному закладі. У першій половині 1920-х рр. лише 25% молоді були забезпечені таким житлом (14,4 тис. осіб) [16, арк.115–117]. Численні документи правдиво змальовують картину життя в гуртожитках, підкреслюючи велику скупченість студентів, потребу в ліжках, столах, стільцях: «У кімнатах мешкає по 35–40 осіб, на одну особу приходиться 0,8 кв. сажнів. Кімнати сирі [...] Із постелі видані тільки матраци. Вішалки немає, ліжок одинадцять на 35 осіб, п'ять столів. На одну табуретку – три-чотири претенденти. Лише у деяких кімнатах є електричне освітлення, а в більшості – газові лампи. [...] Через відсутність перил загинув студент, після чого їх виклали дошками і прикрутили дротом, що також не може підстрахувати від нещастя, оскільки не скрізь у коридорах є світло» [8, арк.13]. Наведений опис був типовим для всієї України протягом тривалого часу. За даними Д.Ласса, 61,7% одеських студентів жили в гуртожитках, практично не пристосованих для житла [44, с.32–34]. Більшість із них (10 із 14) були дрібними, розкиданими містом, тому використовувати їх під гуртожитки було недоцільно. У Києві з п'яти інтернатів 1927–28 н.р. три являли собою напівтемні приміщення, що раніше використовувалися під виробничі підприємства, один був намічений до зносу, а ще один слугував колись казармою [9, арк.67]. Крім того, незадовільним було устаткування. Не вистачало столів, стільців і навіть ліжок. Тож студентам часто доводилося спати вдвох на одному ліжку. Відпочити у таких умовах було майже неможливо. М.Я.Афанасьєв у своєму щоденнику записав (15.11.1929 р.): «Ніч пройшла неспокійно, тому що на одному ліжку довелося спати вдвох. Я майже не спав, всю ніч крутився й поглядав у вікно, скоріше б настав світанок» [31, арк.168]. Тривалий час у гуртожитках не вистачало матраців, про постільну білизну взагалі говорити не доводиться.

Значна кількість студентів, особливо у вишах великих міст, були іногородніми. За даними Д.Ласса, лише близько 19% студентів знаходили собі притулок у родичів [44, с.32–34]. Тому навіть описані незадовільні умови гуртожитку для молоді були потрібні, бо в противному разі доводилося знімати кутки чи кімнати на околицях міста чи у приміських селах. Анкета Харківського КУБУЧу засвідчила, що таких було 46,6% [46, с.129]. Інші поселялися групами у тісних приміщеннях, умови життя в яких були далеко не кращими, якщо не навпаки. В.Горохова писала: «Наша Гайворонська компанія зняла кімнату на Мироносицькій вулиці на другому поверсі. Близько від обох інститутів. Жили в ній з нашої компанії сім осіб. Три дівичі і чотири хлопці. Два наших двоюрідних брати та два товариші, які вступили до Ветеринарного інституту. Спали всі підряд на підлозі...» [32, с.3]. Описаний випадок був не найгіршим варіантом, оскільки 38,7% студентів, (за даними вищезгаданої анкети) могли дозволити собі знімати кімнати лише у вологих підвалах і напівпідвалах. Саме у таких умовах жила студентка з оповідання Д.Гуменної «Сосна чекає чуда», її кімната була вога, «стіни поцвіли, бо то ж підвал» [38, с.9]. Ю.Кобилецький так описує своє квартирування в одному з таких підвалів: «Пригадую, як після робітфаку, ми четверо земляків-звенигородчан оселилися у великій підвальній кімнаті по вулиці Володимирській, 81. Це була колишня красильня, стіни якої пропахли різними фарбами і виблискували райдугою найрізноманітніших кольорів. Опалення в ній від «буржуйки». Дрова для цієї «буржуйки» ми здобували, розламуючи старі дощані паркани, різні прибудови, навіть забуті вбиральні. Від розжареної «буржуйки» стіни потіли – з них та зі стелі капала вода. Ми скоренько вкладалися в свої постелі; а бувало, ранком дехто з нас не міг одразу піднятися, примерзаючи буйною чуприною до стіни» [43, с.128].

За даними соціологічних досліджень, проведених у 1920-і рр., близько 39% студентів проживали в сирих і холодних приміщеннях, 68% не мали нормальної житлової площі [33, с.41]. Вони скаржилися на відсутність світла, вікон, холод у кімнатах. Більше 40% опитаних студентів розміщалися на міських околицях або за межами міст. А 16 студентів Харківського інституту народного господарства, які вступили сюди 1927 р., змушені були оселитись у підвалі інституту, де їм доводилося спати у коридорі на підлозі, чекаючи місця у гуртожитку [7, арк.56]. У політдоповіді секретаря Основ'янсько-Холодногірського райпарткому за серпень 1923 р. зазначалося, що студентство інститутів незадоволене вирішенням житлового питання, особливо це явище характерне для тих, хто повертається з канікул і виявляє, що ночувати немає де [25, арк.16].

До середини 1930-х рр. фіксувалися випадки, коли студенти взагалі не мали навіть поганого житла – вимушені були жити на вокзалах, у парках, на горищах і в підвалах будинків, а дехто навіть жив просто неба в якихось ящиках [53, с.115]. Студенти нових наборів, намагаючись одержати місце у гуртожитку, часто скаржилися на байдужість, «черствість, нерозуміння, мовчазне посмикування плечима, а іноді й єхидні зневажливі посмішки» [4, арк.154] з боку всіляких комісій і навіть членів правлінь навчальних закладів. Коли декілька студенток Харківського ІНО, що мали потребу в гуртожитку, звернулися до проректора з господарської роботи за допомогою, у відповідь почули: «Збирайте свої речі та йдіть на вокзал» [55, с.15]. А студент Харківського геологічного й землевпорядного інституту В.Д.Шумилів скаржився, що «ректор порадив мені зняти квартиру, коли в мене сьогодні нема чого їсти. Це не той широкий доступ до освіти для робітників і селян, про який говорить радянська влада» [7, арк.78].

Рік у рік у інформаційних повідомленнях про становище пролетарського студентства писалося про надзвичайно тяжкі умови життя: «Особливо тяжкі умови у Харкові й Києві, де дотепер не відведені нові площі для нового прийому й повторюється історія минулого року, коли пролетарські студенти залишилися без житла й змушені були тулитися в аудиторіях, коридорах, на вокзалі й навіть у садах» [3, арк.35]. Аналогічна інформація подавалась у численних дописах у періодиці, але проблема до кінця десятиліття так і не була вирішена, тож перейшла в наступне.

1926–27 н.р. у Києві гуртожитками були забезпечені лише 24% студентів, а в цілому в Україні – 33% [2, арк.63], у наступному році – 42% (25613 студентів із загальної кількості 63802) [5, арк.30]. Щоб якось вирішити проблему житла, під гуртожитки передавалися різні непристосовані для цієї мети приміщення – казарми, клуби, більярдені, пивні. Нові функції, що не входили в плани ідеологів і діячів мистецтва на момент спорудження, одержали також багато культових споруд. Студентськими гуртожитками стали Лаврський музей і знаменитий Михайлівський Собор у центрі Києва. На керамічних плитах церкви й на хорах були розставлені сотні ліжок. Божественна акустика, розрахована на звучання церковних служб, підсилювала й без того страшний шум. Сучасники порівнювали цей гуртожиток з Галицькою товкучкою [один з базарів Києва – О. Р.] 1920-х років! Були й щасливчики, які «жили в монастирських келіях, спали іноді вдвох на ліжках, але в тиші: стіни товсті, з кімнати в кімнату звуки не пробивалися» [43, с.127]. Усі корпуси Михайлівського Собору були пристосовані до потреб студентів. «Від ікон й іконостасу залишилися тільки сліди, а замість них на стінах були намальовані ультрамарином величезні червоноармійці в гострих будьонівках. Картину руйнування розкішної колісь церкви, що сіяла золотом ікон у мерехтінні свічок, доповнювали діри там, де вирвано вже дерев'яне різьблення. Немов вибиті зуби.

Словом тут усе ще віяло грозою революції» [39, с.175–178]. Студенти прекрасно почувалися і в архієрейському корпусі, де навіть могли варити куліш на «буржуйці». Для підтримки вогню використовувалися прекрасні зразки різьблення на дереві, які виламувалися зі стін і стелі Церкви. А колишній монастирський готель, що належав КУБУЧу, за спогадами, здавалася раєм у порівнянні з Церквою [39, с.176].

У Харкові студентськими гуртожитками стали шкільна церква на вул. Артема, університетська церква (1928), Каплунівська церква. Жити тут було дещо краще, ніж у бараках, але не набагато – збереглося багато описів цього життя. В університетській церкві великий колонний зал було розділено фанерою на дві частини – чоловічу й жіночу. «Ліжка стоять тісно, майже без проходу. З одного боку на всю довжину фанерної стінки стоять високі столи – колишні верстати. З іншого – ні столів, ні стільців, високі вікна без підвіконників. Є всього сім табуреток. Кошики з речами й провізія лежать на столах і ліжках. Брудна білизна лежить або в кошиках, або під матрацами на ліжках. На стінах і на вікнах пил і павутина. До моменту заселення, тобто до початку жовтня, було приготовлено кілька ліжок, інші спали на підлозі або на столах. Вікна до 19 листопада були частково вибиті, забиті фанерою в день обстеження. Топити регулярно почали тиждень тому. Майже всі перехворіли на застуду. На 27 жінок є одна миска для миття голови, загальні умивальники біля вхідних дверей. Через те, що вхід загальний, двері з чоловічої половини в жіночу не закриваються за відсутністю гачка, а фанера досягає людського росту, немає можливості умитися або помити голову. З боку чоловічого відділення постійний шум, підглядання через перегородку й таке інше» [8, арк.15].

У Каплунівській церкві, яку передали для тимчасового розміщення студентів у вересні 1929 р., зобов'язавши зробити там ремонт для тимчасового розміщення студентів [9, арк.18], спостерігалася аналогічна картина: «З 210 студентів, що живуть у церкві, багато сплять просто на підлозі, бо не вистачило ліжок. Підмостивши під грішне тіло пук соломи, вкрившись якоюсь ганчіркою, поклавши під голову кулак, так і сплять студенти. [...] І дуже вражає картина: сидить, по-турецькому зігнувшись, студент і навчається, а над ним церковний напис: «Боже милостивий буди мене грешному» [36, с.50]. В той же час за це приміщення – «за пропис, картки тощо за підрахунком одного студента здерли щось 120 крб.».

З року в рік констатувалося, що «можливості розміщення залишилися минулорічними, як і площа для навчальних занять. Наявні приміщення не відремонтовані й знаходяться в антисанітарному стані» [27, арк.96]. Невпорядкованість гуртожитків, бруд і розруха в кімнатах породжували відповідну поведінку студентів, які жили в них. Паління в переповнених кімнатах і плювання на підлогу стало звичним явищем побуту. Всілякі обстеження студентських гуртожитків постійно виявляли низку «ненормальних явищ у стані самих гуртожитків й в умовах проживання в них, причому ці явища викликалися не скільки обмеженою матеріальною базою гуртожитків, скільки недбалістю і некультурним ставленням самих мешканців. У коридорах і кімнатах спів, шум, що заважає роботі й відпочинку самих студентів. У кімнатах бруд: у кутках сміття, стіни покриті написами, не провітрюється, у них перуть і сушать білизну» [24, арк.8]. Фіксувалося недбале ставлення до державного майна, пошкодження меблів й електропроводки, неощадлива витрата води й електрики.

Спроби вплинути на поведінку студентів вживалися адміністрацією, у гуртожитках вивішувалися правила внутрішнього розпорядку, де говорилося, наприклад, що «викидати сміття й виливати помій за вікно забороняється». Категорично заборонялося «курити цигарки в кімнатах [...], плювати на підлогу в коридорах, кімнатах і сходах [...], тримати під ліжком сміття й непотрібні речі й розгортати брудну білизну [...], залишати стіл для занять неприбраним після їжі й залишати продукти розкиданими й не накритими, чистити взуття й витрушувати одяг у кімнаті» [10, арк.39; 24, арк.11]. Але, незважаючи на попередження й правила, раз по раз виникали всілякі конфліктні ситуації, коли облиті поміями безтурботні перехожі скаржилися на невдачливих студентів. А в Ніжинському ІНО, наприклад, за порушення санітарних умов у гуртожитку, над студентом робітфаку М.З.Рогінським «влаштували товариський суд – наробивши тим самим великого шуму й ухвалили «виключити з інтернату й сільгоспколективу й клопотатися перед адміністрацією про виключення з інституту», що адміністрація зробила із задоволенням» [1, арк.306]. Але все-таки цей випадок був нетиповим. Швидше за все, галас було піднято з метою залякати студента, що був робкором й «більше двох років викривав у газеті дефекти госпрганів і терпів багато гонінь», до того ж у самому гуртожитку не було «нічого ще не приведено в порядок, немає води й умивальників і доводиться з третього поверху ходити до колодязя (сажнів 50 від будинку) умиватися» [1, арк.306].

Преса також неодноразово повідомляла про антисанітарію, шкодуючи, що теоретичні знання основ гігієни й санітарії в «особистому житті студента знаходять дуже незначне застосування» [49, с.68]. Наприкінці 1920-х рр. у гуртожитках стало модним проводити конкурси на кращі й гірші кімнати, але комісіям в основному довелося бачити більше поганих. Зазначалося, що, як і раніше, «у кімнатах панує брудний мат, чиститься взуття, плюють на підлогу. І найстрашніше, що це не випадковість, що це вже звичка» [47]. Під час обстеження кімнат Артемівського БПС, деякі справляли враження «що тут відбувся погром чи пожежа. Підлога брудна, незаметена. На столі ворохи скибок і недоїдків хліба, пляшки з під кефіру, ворохи паперу... Лунає безперестанний мат...» [42, с.49]. У такому хаосі деякі студенти навіть не помітили комісію – грали у карти.

Наказами по інститутах від студентів вимагали дотримуватися чистоти в кімнатах, аж до застосування адміністративних заходів [29, арк.78]. В одному із них ми читаємо: «В кімнатах студенти повинні додержуватися чистоти: не спати на ліжках в черевиках, мити підлогу» [30, арк.69]. Комендантів зобов'язували повідомляти дирекцію про студентів, які порушують дисципліну. Студентці ХІОТ П.Акіменковій, наприклад, за неодноразове невиконання розпоряджень коменданта (розпалила в коридорі примуса й напустила диму, викидала недоїдки в раковину умивальника, в її кімнаті жили сторонні мешканці) було винесено догану з попередженням [29, арк.84; 202, арк.11].

Незважаючи на щорічне збільшення житлової площі, відсоток забезпечення нею студентів залишався незадовільним. 1929–30 н.р. у Харкові гуртожитками забезпечувалися лише 40,7% студентів, причому цей відсоток практично не зростав (у попередньому навчальному році він становив 40,2%) [9, арк.62]. Пролетарська частина студентства України була забезпечена житлом на 63,5% [9, арк.66]. Нерідко гуртожитки знаходилися дуже далеко від навчального закладу, а то й за містом, й у цілому проблеми не вирішували. Всі вони були перевантажені, середня норма на одного студента становила 4,5 кв.м. (Харків, Одеса), 4,1 кв.м. (Київ), 4,2 кв.м. (Дніпропетровськ). У той же час у них проживала значна частина сторонніх.

Як говорилося вище, багато пролетарських студентів і робітфаківців не мали й таких умов життя. Тим, кому доводилося жити десь за містом у неопалюваних руїнах, самий необладнаний гуртожиток здавався «тихим куточком». Але й вони зауважували: «Хоча потрібно зізнатися: 80–90 осіб у одній купі, цілковита антисанітарія, яка може бути лише у студентів кількістю 90 осіб у кімнаті, при такому скупченні, звичайно, навчатися не розраховувати, та ще людині з розхитаними нервами, але це нікого не стосується» [4, арк.155]. П.Григоренко так описав своє життя в так званому «гуртожитку»: «А трудність поставленого завдання [покращення якості навчання – О.Р.] ускладнювалась ще й умовами життя. В залі клубу (на 500 сидячих місць) поселили не менше 200 студентів. Кожний з них робив, що хотів. Тому зала цілодобово вирувала, як киплячий казан. Згорбившись на своєму матраці, я розв'язував математичні задачі і так заглиблювався в них, що не помічав нічого навколо себе, жив своїм життям» [37, с.87].

Для вивчення побуту студентства вкотре в січні 1930 р. була створена спеціальна урядова комісія, яка вже в квітні констатувала, що «житлові умови пролетарського студентства надзвичайно тяжкі», пропонувалося вжити негайних заходів для їх поліпшення [10, арк.62]. Було навіть укладено угоди з окривконкомами – Київським, Дніпропетровським, Луганським, Миколаївським, Одеським і Харківським на побудову студентських гуртожитків і для розміщення прийому 1929–30 н.р. Гарна річ – угода, та проблеми так і не були вирішені, оскільки міськради виділяли приміщення, абсолютно непридатні для житла, що

викликало велике обурення серед студентства й про що неодноразово писалося в часописах. Студенти Дніпропетровська скаржилися: «Де тільки є якесь поламане, вільне приміщення, колишні крамниці – КОПОПОУЧ вселяє туди студентів, обіцяючи зробити ремонт, але часто-густо помешкання ремонтують самими лише словами» [52, с.23]. У багатьох таких приміщеннях санітарні органи категорично забороняли організувати навіть тимчасові гуртожитки, як, наприклад, у виділених для розселення студентів Харкова бараках та підвалах на вул. К.Лібкнехта [11, арк.47]. У Києві для гуртожитків були виділені міськрадою призначені для знесення напівтемі, сирі приміщення, що були виробничими підприємствами чи бараками [6, арк.20]. За будівельними нормами, якщо при проектуванні житла наштовхувалися на воду на глибині 5,5 м, то будівництво заборонялося. «У нас було так, що в баракі, де мешкає 300–400 студентів, я брав палицю, встромляв у землю на 0,5 м. і з ями показувалася вода. Ми мали випадки захворювання ревматизмом, туберкульозом, зростання незадоволення, моральний розклад студентства» [12, арк.149], – скаржився київський студент. Бараки взагалі були досить розповсюдженим житлом сталінської епохи, вони будувалися як тимчасове помешкання, проте жити там доводилося роками. Так, більшість студентів м. Сталіно було розміщено саме в гуртожитках барачного типу [19, арк.67]. Немало студентів відновленого Київського університету жили в глинобитних сирих бараках на вул. Дикій [56, с.11], у Харкові, в бараках на Григоровському шосе не було освітлення, матраців і ковдр, приміщення не прибирались і не охоронялись [10, арк.57]. Тож не дивно, що там обікрали сонних, стомлених студенток, забравши десять пальт і різний одяг [36, с.50]. «Устаткування та обладнання студентських гуртожитків незадовільне – указувалося в звітах. Значна частина студентів немає ковдр. Постільної білизни немає зовсім. Не в усіх гуртожитках є залізні ліжка. Недостатнє устаткування столами, стільцями» [9, арк.67].

Проблема отримання гуртожитку виникала у студентів щорічно. Повертаючись на навчання, доводилося знову й знову клопотатися про поселення: «Невже не можна зробити так, щоб повернувшись на навчання, студент зміг би прямо йти в те помешкання, де жив минулого року, не ночуючи ні на вокзалі, ні під парканами. Коли вже припиниться між студентами боротьба за існування? – Дайте нам людські умови, – вимагають сотні пролетарського студентства...» [45, с.18]. Нерідко траплялися випадки самозахоплення кімнат, особливо в нових гуртожитках. Так вчинили, наприклад, 49 студентів Харкова, які самовільно вселилися до новозбудованого гуртожитку. Причому разом з ними в загальних кімнатах мешкали їхні дружини, діти та навіть інші родичі [11, арк.32]. З самозахопленнями намагалися боротися, наприклад, студента Інституту організації територій В.О.Невідомського 2 лютого 1933 р. за відмову звільнити кімнату в БПС, в яку він самовільно вселився, було виключено зі складу студентів із зняттям стипендії. Проте наказом від 8 серпня 1933 р. його вже було призначено комендантом гуртожитку, оскільки попередній недбало ставився до своїх обов'язків [29, арк.72].

У переважній більшості гуртожитків, як і в попередньому десятилітті, фіксувалася недопустима скученість, часто доводилося спати двом студентам на одному ліжку, траплялися навіть випадки, коли молодь спала по черзі [18, арк.5]. Меблями кімнати забезпечені були недостатньо, не вистачало наволочок та простирадл, матраців, ковдр [17, арк.45]. У 1935 р., наприклад, за даними НКО майже всі інститути не були забезпечені постільними речами, зокрема не вистачало простирадл, наволочок, придбання шаф та подушок з кошторису зовсім виключалося [22, арк.101]. Тож скарги на умови проживання стали повсякденною практикою. Причому на тісноту практично не скаржилися, таке становище стало «модним», більшість вражала байдужість до їхніх проблем: «Вже другий місяць студенти Гуманського плодоягідного інституту сплять на табуретах, або на голих дошках. Немає ні соломи, ні матраців – про ковдри та простирадла ми не згадуємо. Влітку сьак-так можна було перебиватися. Спали на дворі й кривалися голубим небом. А тепер – не знаємо, що й робити. Дирекція не звертає на нас ніякої уваги» [51, с.24].

Значне збільшення контингенту прийому 1930–31 н.р. до 45585 осіб перетворило ситуацію в катастрофічну, оскільки союзним урядом було відпущено кредит на будівництво гуртожитків у сумі лише 2 300 000 крб. (НКО просив 10 000 000), який мав спеціальне призначення для Харкова. Отже, він мав більш-менш задовольнити вирішення житлового питання для харківських студентів. У решті ж міст України, особливо в Києві, Дніпропетровську, Одесі й Миколаєві, становище залишалось, як і раніше, напруженим [10, арк.7]. У таємній постанові Бюро ХМПК від 7 квітня 1931 р. констатовалося, що «стан з розміщенням студентів у Харкові наштовхується на надзвичайно великі труднощі мешкальної кризи та набирає загрозливого характеру», в результаті чого може бути зірваним наступний прийом [26, арк.237]. У цілому в Україні близько 20 000 студентів нового прийому ще можна було якось розселити, решту 20 000 забезпечити житлом можливості не було. А залишити таку кількість без житла означало зірвати прийом і зробити неможливим виконання затвердженого РНК плану підготовки кадрів [10, арк.11]. Інститутом рекомендувалося виявляти вільну площу у вишах та ДПС і проводити при поселенні самий жорсткий соціальний відбір.

Справу розселення значно ускладнювало невиконання місцевими органами відповідних постанов Уряду про забезпечення житлом сімейних студентів за рахунок загального міського фонду (постанова ВУЦВК від 2.01. 1929 р. і РНК від 13.10.1929 р.) та про адміністративне виселення з студгуртожитків сторонніх осіб (постанова ВУЦВК від 12.06. 1929 р.) [10, арк.7]. Досить часто сторонні особи в студентських гуртожитках займали майже половину площі. Наприклад, у гуртожитку Харківського технологічного інституту на вул. Каплунівській, 6, студентам належало 57 кімнат, а приватним мешканцям – 41 (42% всієї житлової площі) [10, арк.42].

У невеликих містах виселення сторонніх мешканців було проведено повністю. В Одесі та Дніпропетровську – на 43%. У Харкові цю директиву зовсім не виконали. Міські ради забороняли міліції

проводити виселення в тих випадках, коли для виселених громадян не відводилися інші приміщення. Сталінська міськрада порушила питання про виселення сторонніх осіб навіть перед ЦК. Тут студентські гуртожитки відбиралася для розміщення різних установ та осіб, було виселено з гуртожитку навіть партійців і відібрано придбане приміщення в будівельного технікуму. В гуртожитку Горлівського гірничого технікуму жили співробітники Артемвугілля. В будинку професорів Донецького гірничого інституту до дев'ятнадцяти кімнат заселили співробітників міських і обласних організацій [19, арк.67].

У той же час студентам доводилося жити, де прийдеться. Наприклад, критичне становище 1931–32 н.р. констатувалося в інститутах Дніпропетровська. У Медичному більшій частині студентів не вистачало житла, тому молодь була розміщена в залах і аудиторіях [17, арк.63]. У Гірничому новий прийом не був забезпечений гуртожитком повністю і студенти були поселені в аудиторіях [18, арк.4]. У наступному році проблема залишилася невирішеною: Гірничий інститут поселив 450 осіб у лабораторії та в навчальних приміщеннях; 91 студентів-медиків мешкали в спортивному залі та спали вдвох на одному ліжку. В інституті профосвіти на 338 студентів було лише 138 матраців, а у педагогічному технікумі на 117 осіб всього 19 кодр. Студентам доводилося зсовувати три ліжка разом і п'ять-дев'ять осіб вкривалися однією ковдрою. У зв'язку з житловими проблемами навчальні заклади також втрачали студентів. У електромеханічному технікумі, наприклад, із 52 студентів I курсу покинули навчання 24, із 32 II курсу – 12 [40, с.27]. У Харківському інженерно-економічному інституті зернового господарства за два місяці відсіялося 62 студента [54, с.26].

В інших містах проблеми були аналогічними. У Сумському інституті соціального виховання, наприклад, осінній та весняний набори (всього 340 студентів) зовсім залишилися без гуртожитку [52, с.23]. До студмістечка Голосієве, що знаходилось у п'яти кілометрах від Києва, був відсутнім трамвайний чи автобусний зв'язок. 500 студентів і більшість викладачів жили в Києві й для них було виділено лише один автобус на 35 осіб, тож відмічалася «хронічне запізнювання» на заняття. У гуртожитках часто не було води та світла. До початку 1933–34 н.р. було відремонтовано лише один гуртожиток, студентів вселяли туди поступово, після закінчення ремонту кімнат, тому їм доводилося жити в вологих приміщеннях. Оскільки не вистачало білизни, студенти спали на голих матрацах удвох на ліжку, щоб зігрітися, вкривалися верхнім одягом [18, арк.68]. Тут не було бані, поліклініки, водопроводу і каналізації, тому використовувалася вода з застоєних ставків.

Будівництво нових гуртожитків відбувалося досить повільно. Перевірка, яка проводилася у жовтні 1933 р. у Донецькій, Дніпропетровській, Київській, Одеській областях та Харкові показала незадовільний хід будівництва. Наприклад, у Дніпропетровській області новий гуртожиток зводився лише в Кривому Розі для студентів педінституту, та й те було зірвано завдяки погкій роботі будівельної контори «Укржитлобуду», незважаючи на наявність будівельних матеріалів. У решті гуртожитків ремонт затягнувся, новий набір не було забезпечено житлом. Більшість студентів так і мешкала в непридатних приміщеннях [19, арк.68]. Обладнання залишалася незадовільним: тумбочками гуртожитки були забезпечені на 10%, стільцями – на 50%, етажерок бракувало зовсім, та головною проблемою все ж була недостатня кількість білизни.

Вище ми говорили про те, що на будівництво гуртожитків Харкова було відпущено 1930–31 н.р. спеціальний кредит, який мав більш-менш задовольнити вирішення житлового питання для студентів міста. Почалося спорудження широковідомого Гіганта (хоч і тут були ускладнення з затвердженням будівельного та фінансового планів, одержанням дефіцитних будівельних матеріалів, тощо). Та все ж для повного забезпечення житлом студентів столиці одного Гіганта не вистачало, тож почалося будівництво Гіганта другої черги, яке постійно затягувалось у зв'язку з дефіцитом на матеріали. Передбачалося також будівництво нового Гіганта на 2 500 чоловік і 20 опалюваних бараків. Плани будівництва цих та інших гуртожитків постійно зривалися. Не вистачало робітників і будівельних матеріалів, які в ті часи стали дефіцитними (цемент, алебастр, ліс, скло, гвіздки, залізо для дахів, радіатори, труби для газового опалення та водопроводу – майже все).

Навіть у новозбудованих гуртожитках, таких як згаданий Гігант, де мешкало 465 осіб і який був мрією чи не кожного студента, фіксувався поганий санітарний стан. Тож, щоб навести порядки, тут у вересні 1934 р. до кожного поверху прикріпили старосту-комсомольця, випускали бюлетені, а при підведенні результатів конкурсу профорганізація обіцяла навіть видати премію – 1500 руб. за кращі кімнати, але не дала. Довелось виділити кошти на премії з тих 10000 руб., що передбачалися на обладнання [23, арк.10].

До середини 1930-х рр. підтримувати порядок було проблематично у зв'язку з холодом у кімнатах, відсутністю води, невлаштованістю території. Так, у одному з кращих студентських гуртожитків Харкова – «Толкачівці», вода в трубах замерзла і полопались радіатори: «Туляться студенти в холодних кімнатах, не вмиваючись біжать в інститут, сплять взуті та одягнені». Дирекція Інституту педпрофосвіти вимушена була надати всім студентам I, II і III курсів відпустку, залишитися мали право лише емігранти та вихованці дитячих будинків [48, с.26]. Така ж картина спостерігалась і в Києві. Наприклад, у гуртожитку Агропедagogічного інституту не топилося з осені, тому студенти, щоб обігрітися, палили в кімнатах примуси. Тепла від них було небагато, а дихати – важко. Через відсутність води для споживання брали воду з ям. Студенти багатьох навчальних закладів скаржилися П.П.Постишеву на нестерпні умови життя, наприклад, шеститисячники Красноградського агротехнікуму 26 лютого 1935 р. писали, що вони «не мають можливості відвідувати баню, кіно. Білизна переться не регулярно, нічим платити. Декілька декад не міняємо білизна. Простирадла, наволочки місяцями не перуть, а коли віддаємо прати, спимо на голих матрацах. Студентські гуртожитки обкрадаються ворами. Вурки часто на вулицях оббирають студентів, ріжуть пальто тих, хто обороняється від нападу. Крадуть в роздягальнях пальто, фуражки, шапки» [21, арк.23–24]. Багато

гуртожитків до кінця десятиліття не відповідали найелементарнішим вимогам: у 1937 р. студентів Харківського інституту інженерів транспорту заїдали клопи, не проводилася дезінфекція, через відсутність води доводилося умиватися в інститутах [28, арк.224]. А в гуртожитку Одеського індустріального інституту на вул. Островидова була відсутня вода, не працювала каналізація, більшу частину часу студентам доводилося навчатися при газовому освітленні [34, с.56]. Студенти Дніпропетровського металургійного інституту скаржилися на погане освітлення, бруд у туалетах і умивальниках, загальну обстановку у гуртожитку, що не створювала необхідних умов для роботи: шум, ходіння по кімнатах, голосні розмови, що продовжувалися до пізньої ночі [14, арк.11].

В інших, завдяки організації громадськості для вирішення проблеми, вдалося добитися покращення життя й навіть очистити двори від сміття. Студенти Харківського медичного інституту висадили 3000 дерев на підвір'ї гуртожитку, розбили клумби, а також провели водопровід на вул. Пушкінській [23, арк.275]. 1936–37 н.р. було нарешті повністю закінчено архітектурне оформлення будинків «Гігант», всі поверхи було забезпечено водою, встановлено нові котли, відремонтовано всю опалювальну систему, заасфальтовано площу навколо цих гуртожитків [13, арк.21].

У Київському та Донецькому індустріальних, Рубіжанському хіміко-технологічному інститутах, студенти були не лише повністю забезпечені житловою площею в гуртожитках, але були навіть її надлишки. Правління Київського хіміко-технологічного інституту харчової промисловості повідомляло, що в новому гуртожитку місця вистачало всім бажаним, на кожного студента доводилось по 5 кв. м. «При гуртожитку є дизенфікаційна камера, душеві та прачечна, кожному студенту видається повний комплект білизни, в тому числі два простирадла на особу. Постіль міняється раз на декаду. Столами, стільцями, тумбочками в основному забезпечені» [20, арк.153]. Про відносно налагодження побутових умов у середині 1930-х рр. звітували й інші виші [20, арк.155; 126, арк.92]. А повідомлення на зразок: «У гуртожитку Дніпропетровського гірничого інституту в багатьох кімнатах немає радіо, занавісок на вікнах, немає навіть графінів для води» [50, с.41] вже переносить акценти з житлової кризи на невирішення окремих побутових питань, з якими молодь могла впоратись і сама молодь.

У тих інститутах, що не були повністю забезпечені гуртожитками, студенти, як і в 1920-ті рр., вимушені були жити на приватних квартирах. Проте оренду таких квартир тепер виплачували виші, а також видавали ковдри, простирадла, наволочки [20, арк.92]. За домовленістю з інститутами господарі квартир зобов'язувалися забезпечити студентів пальним, освітленням. Але досить часто ці умови не виконувались і молодь не могла навчатися ввечері, оскільки в кімнатах не було світла. Іншим доводилося жити в антисанітарних умовах, без меблів, чайників та інших необхідних речей [35, с.54].

У кінці десятиліття вдалося вирішити й питання оплати за користування гуртожитком, оскільки занепокоєння багатьох студентів викликала її різниця: в одних вираховувалося 10% стипендії, в інших – 4–5%, інколи сюди входила й плата за прання постільної білизни. З 1 вересня 1938 р. РНК СРСР встановив плату за користування гуртожитком в розмірі 7% від місячної стипендії. Одночасно було доручено Комітету у справах вищої школи розробити нові правила внутрішнього розпорядку в студентських гуртожитках [41, с.75]. Пропонувалося вести найрішучішу боротьбу зі всіма порушниками правил внутрішнього розпорядку, а особливо злісних притягувати до товариського суду, посилити охорону гуртожитків і не допускати вхід без перепусток. Бажання влади, громадськості та студентів співпадали: усі бачили «наш гуртожиток зразковим, а в зразковому гуртожитку мають жити лише по-справжньому, по-радянськи культурні люди» [35, с.54].

Таким чином, проблема житла протягом зазначеного періоду залишалася болючою й гострою, як і матеріальне забезпечення молоді в цілому. Більшість студентів 1920–1930-х рр. стикалася зі справжньою житловою кризою та побутовою невлаштованістю. Навіть та частина молоді, яка виростала в злиднях, почувалася дискомфортно в таких умовах, що викликало численні справедливі скарги в органи влади й управління, до редакцій газет і журналів з вимогами покращити умови життя. Інколи вдавалися й до радикальніших мір, спонукаючи тим самим владу здійснювати хоч мінімальні, але результативні кроки назустріч. Це свідчило про те, що молодь, яка прагнула жити в світлому майбутньому, не збиралася миритися з побутовим безладдям, вимагала поваги до себе з боку керівництва навчальних закладів і влади. Все ж тривалий час питання забезпечення студентів гуртожитками і нормалізація умов проживання в них так і не були вирішені, зрушення відбулися лише наприкінці 1930-х рр.

Джерела та література

1. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (Далі – ЦДАВО України). Ф.166. Оп.4. Спр.705.
2. ЦДАВО України. Ф.166. Оп.5. Спр.966.
3. ЦДАВО України. Ф.166. Оп.5. Спр.1150.
4. ЦДАВО України. Ф.166. Оп.6. Спр.10520.
5. ЦДАВО України. Ф.166. Оп.7. Спр.959.
6. ЦДАВО України. Ф.166. Оп.7. Спр.961.
7. ЦДАВО України. Ф.166. Оп.7. Спр.962.
8. ЦДАВО України. Ф.166. Оп.9. Спр.738.
9. ЦДАВО України. Ф.166. Оп.9. Спр.739.
10. ЦДАВО України. Ф.166. Оп.9. Спр.742.
11. ЦДАВО України. Ф.166. Оп.9. Спр.743.
12. ЦДАВО України. Ф.1252. Оп.1. Спр.96.
13. ЦДАВО України. Ф.1252. Оп.1. Спр.694.
14. ЦДАВО України. Ф.1252. Оп.1. Спр.749.
15. ЦДАГО України. Ф.1. Оп.20. Спр.2075.

16. ЦДАГО України. Ф.1. Оп.20. Спр.2704.
17. ЦДАГО України. Ф.1. Оп.20. Спр.4637.
18. ЦДАГО України. Ф.1. Оп.20. Спр.5558.
19. ЦДАГО України. Ф.1. Оп.20. Спр.6222.
20. ЦДАГО України. Ф.1. Оп.20. Спр.6451.
21. ЦДАГО України. Ф.1. Оп.20. Спр.6641.
22. ЦДАГО України. Ф.7. Оп.1. Спр.1079.
23. ЦДАГО України. Ф.7. Оп.1. Спр.1144.
24. Держархів Житомирської області. Ф.412. Оп.1. Спр.11.
25. Держархів Харківської області. Ф.П-1. Оп.1. Спр. 888.
26. Держархів Харківської області. Ф.П-69. Оп.1. Спр. 17.
27. Держархів Харківської області. Ф.П-69. Оп.1. Спр. 76.
28. Держархів Харківської області. Ф.П-69. Оп.1. Спр. 260.
29. Держархів Харківської області. Ф.Р-5645. Оп.3. Спр. 1з.
30. Держархів Харківської області. Ф.Р-5645. Оп.3. Спр. 7.
31. Держархів Харківської області. Ф.Р-6452. Оп.6. Спр. 583.
32. Жизнь студентки Медицинского института г. Харкова в 1921–1925 годах Гороховой В. Н. // Музей історії Харківського медичного університету. – 12 с.
33. Жизнь современного украинского студенчества: По данным студенческих переписей и других обследований. – Х. : Червоний шлях, 1924. – 46 с.
34. Постановление секретариата ВЦСПС о работе профкома Одесского индустриального института // Советское студенчество. – 1936. – №9. – С.56.
35. Борьба за культуру в быту // Советское студенчество. – 1938. – №2. – С.54. – Подпись : Д. Михайлов.
36. Волобуїв В. Там, де колись жив бог / В. Волобуїв // Студент революції. – 1930. – №2. – С.50–51.
37. Григоренко П. Г. Спогади / П. Г. Григоренко. – К. : Україна, 2007. – 662 с.
38. Гуменна Д. Сосна чекає чуда / Докія Гуменна // Чотири сонця / Докія Гуменна. – Нью-Йорк : Слово, 1969. – С. 7–9.
39. Гуменна Д. Дар Евдотеї: Іспит пам'яті. Кн. 1. / Д. Гуменна. – К. : Дніпро, 2004. – 517 с.
40. До порядку тт з Дніпропетровського // Студент революції. – 1933. – №4. – С.27. – Підпис : Медівка С.
41. Единая оплата за общежитие // Советское студенчество. – 1938. – №7. – С.75.
42. З життя Артемівського БПСу // Студент революції. – 1929. – №4. – С.49. – Підпис : А. І.
43. Кобилецький Ю. Даль махне крилом / Ю. Кобилецький. – К. : Радянський письменник, 1985. – 156 с.
44. Ласс Д. И. Современное студенчество / Д. И. Ласс. – М.; Л. : Молодая гвардия, 1928. – 216 с.
45. На вокзалі, під парканом, на горищі... Борьба за гуртожиток триває // Студент революції. – 1931. – №29–30. – С.18. – Підпис : Ол. Ковальчук.
46. Ординець І. Побут та здоров'я студентства на Україні / І. Ординець // Шлях освіти. – 1926. – №2. – С.128–135.
47. Попередні підсумки конкурсу // К.П.І. : газета пролетарського студентства, професури та службовців Київського політехнічного інституту. – 1929. – 1 травня. – Підпис : Іль
48. Про директора та його кобилу // Студент революції. – 1933. – 4. – С.26. – Підпис : Ів. Б.
49. Про порядки в наших студентських гуртожитках // Студент революції. – 1927. – №4. – С.68.
50. Сделать общежития образцовыми // Советское студенчество. – 1938. – №10. – С.41. – Подпись : Б. Шибанов.
51. «Треба вжити заходів» (з купи студентських листів) // Студент революції. – 1932. – №34–35. – С.24–25.
52. 350 студентів без гуртожитку // Студент революції. – 1931. – №29–30. – С.23. – Підпис : Студент.
53. Харьковский ИНО // Студент революції. – 1923. – № 2–3. – С. 115.
54. Через бездіяльність // Студент революції. – 1933. – №4. – С.26. – Підпис : І-ко І.
55. Чому тане новий набір? // Студент революції. – 1930. – №5. – С.14–17. – Підпис : Н. І.
56. Шпорт А. Беззаконня. Нотатки репресованого / А. Шпорт // Київ. – 1991. – №7. – С.7–22.

Рябченко О. Л. Жилищные условия студентов советской Украины в 1920-1930-е годы

В статье на основании широкого круга источников рассматриваются проблемы обеспечения жильем студентов украинских вузов на протяжении 1920-1930-х годов. Освещается роль общежития в повседневности студентов, особенности и условия проживания в них. Указывается, что на протяжении исследуемого периода большинство студентов сталкивались с настоящим жилищным кризисом и бытовой неустроенностью, что вызывало справедливые жалобы и побуждали даже к решительным действиям. Вопросы обеспечения молодежи общежитиями и нормализация условий проживания у них так и не были решены, сдвиги происходят только в конце 1930-х гг.

Ключевые слова: студенты, общежития, жилищный кризис, быт, повседневная жизнь, материальное обеспечение.

Ryabchenko O. L. Living conditions of the students of the Soviet Ukraine in 1920-1930s

The article is based on a wide range of sources, the problem of housing students of Ukrainian universities during the 1920-1930s is considered. The role of student hostels in everyday life, their particular features and living conditions are highlighted. It is stated that during the period under investigation most of the students faced a real housing crisis and had poor living conditions, which caused fair complaints and even encouraged to take decisive actions. The problems of providing young people with beds in hostels and the normalization of living conditions in them were not solved and the changes occurred only in the late 1930s.

Keywords: students, hostels, housing crisis, mode of life, everyday life, material support.